

АРД БУРДЖАН ИЛИ АРД ДОБРУДЖАН?

Йордан ТАБОВ

Институт по математика и информатика - БАН

Abstract. The famous old map of al-Idrisi in the territory of today's Dobrogea has a name which would be written with the Cyrillic alphabet in the form "ард Бурджан". Here is presented the hypothesis that „ard brudzhan" is obtained by rewriting, as a result of a misreading, of “ар Добруджан“ and „ард Добруджан“, and means, respectively, Dobrich and/or Dobrogea.

Keywords: old maps, cartography, al-Idrisi, Dobrogea

Ард Бруджан на картата на ал-Идриси

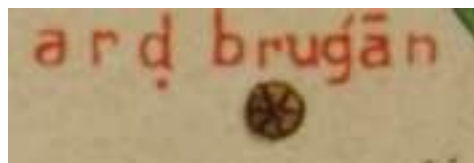
*Картата на ал-Идриси*¹⁾ е една от най-интересните и важни в много отношения стари географски карти. Изработена е в двора на краля на Сицилия Роджер II, по негово желание (или по негова заповед); завършена е през януари 1154 г. Била е изобразена на сребърна пластина (или, както е посочено в Кендерова & Бешевлиев (1999), с. 19 излята във вид на сребърен диск) с размери вероятно около 3,5 x 1,5 метра; по-

късно е била разчупена на части от „разярена тълпа” (Багров, 2004), с. 56-57). Към картата е бил изготвен илюстриран с по-малки регионални карти обяснителен текст (или съчинение) на латински и арабски език, завършен през 1154 г. и известен със заглавията „Нузхат ал-Муштак” и „Китаб Руджар” (Книга на Роджер). Названията в запазилите се до наши дни преписи и взаимното разположение на тези названия са ценен източник на информация както за нивото на географските познания през средновековието, така и за историята на съответните градове и страни. Пет от достигналите до наши дни стари арабски преписи на картата съдържат сведения за района на Балканския полуостров (Кендерова & Бешевлиев, 1999), с. 8); за най-стар от тях се счита Парижкият препис, който специалистите датират към края на XIII в. Интересът ни към картата е предизвикан от едно нанесено на нея название в североизточната част на Балканския полуостров, отбелязано както на самата карта, така и в съпровождащия я описателен текст.

Картата на ал-Идриси е детайлно изследвана от Miller (1928); резултатът от неговия труд е представен във „възстановка” (т.е. реставрация) на картата с „транслитерация” на названията от арабско писмо на латиница. Тази красива възстановка може да се види на сайта на Библиотеката на Конгреса.²⁾ Фрагмент от нея с интересуващото ни название е представен на Фиг. 1, а по-малък силно увеличен фрагмент – на Фиг. 2.

Фиг. 1. Фрагмент от възстановката с „латинска транслитерация” от К. Милер на *Картата на ал-Идриси*.

Фиг. 2. Силно увеличен фрагмент от Милеровата възстановка с „латинска транслитерация” на *Картата на ал-Идриси*.

Названието, записано с латински букви на **Фиг. 2**, с кирилица се записва „ард бруджан”. На картата то е разположено на територията на днешна Добруджа.

Таблица 1 е с варианти на няколко названия на области в различни преписи на *Картата на ал-Идриси* по Кендерова & Бешевлиев (1999), с. 111. Във втората колона са „първичните” названия, в следващите са вариантите им съответно в Парижкия, Ленинградския, Оксфордския, Цариградския и Софийския преписи на *Картата на ал-Идриси*. В скоби са посочени изпуснатите (според Кендерова & Бешевлиев (1999)) букви.

Затова е естествено опитите за интерпретацията му да започнат с анализ на приликата му с думата „Добруджа”. Той може да бъде илюстриран графично така:

ард бруджан < = > ар д бруджан < = > ар добруджан

От тази схема се вижда, че изместване на една буква - „д” - от лявата дума в названието към дясната и добавяне на гласната „о” след „д” преобразува „ард бруджан” в „ар добруджан”. По частицата „ар” отпред „ар добруджан” наподобява формата ар Маказунийя (Македония) – както е на Парижкия препис на *Картата на ал-Идриси* (Таблица 1), формата ал-Кустантина на Константинопол – както е на много преписи на *Картата на ал-Идриси* (Кендерова & Бешевлиев,

1999), с. 111), съвременното ар Риад за столицата Риад на Саудитска Арабия и др.

Таблица 1. Различни названия на области

НАЗВАНИЯ НА ОБЛАСТИ НА КАРТИТЕ КЪМ V ₄ , VI ₄ и VI ₅						
Идентификации и локализации	ПФ	П ₁	Л	Ок	Цг	Сф
Македония	Ард (билād) Мақасулийта	Ар (д) Ма (к) а (з) у- (и) и (ий) а	Билād Мақасулийта	Билād Ма (к) а (з) у- (и) и (ий) а	Билād Ма ^с аруни (ий) а	—
Мизия – Горна (при ал-Идрисй)	Мусийāт ас-суфлийта	Джасулийта	Ард Джасулийта	Ард Джасулийта	Ар (д) (Дж) асулийта	Ард Джасулийта
Мизия – Долна (при ал-Идрисй)	Мусийāт ал-фаукийта	Билād Джармийни (ий) а	Билād Джармийта	(Б) илād Джармийта	Билād (Дж) армийта	Билād Джармийта, Ва ^с ийāт Намса (н.д.)
Северозточна България	Ард Бурджан	Ард Бурджан	Ард Бурджан	Ард (Б) урджан	Ар (д) (Б) ур (дж) ит	Ард (Б) урджан

Тези съображения водят към предварителната *хипотеза*, че „ард бруджан“ е получено при преписване в резултат на неправилен прочит на „ар добруджан“ и означава Добруджа. Ще я анализираме по-подробно, ще уточним формулировката ѝ и ще потърсим доводи в нейна подкрепа.

Трудности при разчитането на надписите в съчинението на ал-Идриси

В различните преписи на картите и на съчинението надписите се срещат в различни варианти, които понякога доста се различават един от друг; освен това „прочитът“ им във всеки конкретен случай не винаги е лесен и еднозначен. Кендерова & Бешевлиев (1999) обръщат внимание на причини, довели до наличната „размита“ обща картина на

топографските названия в преписите на съчинението на ал-Идриси: (1) някои от предадените наименования вероятно произхождат от лица, които по своему са ги разбрали, запомнили и произнесли пред автора или неговите помощници; (2) названията представляват думи от неарабски произход и затова съдържат звукове, които липсват в арабския език; (3) копистите вероятно са внесли – съзнателно или не – едни или други промени в изписването им (Кендерова & Бешевлиев, 1999), с. 9).

От Таблица 1 се вижда, че според Кендерова & Бешевлиев (1999) интересуващото ни название „ард бруджан“ се среща във формите „ард урджан“ (Оксфордския и Софийския преписи), „ард бурджан“ (Парижкия и Ленинградския) и „ар уран“ (Цариградския), а „първоначалната“ форма според тях е „ард бурджан“. Важно е да се отбележи, че *всички тези форми са различни от възстановката с „латинска транслитерация“ на К. Милер*, която, както видяхме, е „ард бруджан“.

Така става ясно, че и *мненията на съвременните специалисти-арабисти за формалния „фонетичен прочит“ (и съответна транслитерация) на конкретните записи на названието „ард бурджан“ / „ард бруджан“ са различни.*

Освен това е много важно да подчертаем още нещо, което се вижда от Таблица 1: в сравнение с Парижкия и Ленинградския преписи, в останалите три са „изпуснати букви“ – те са без буква „б“, а в Цариградския препис липсват и буквата „д“, и съчетанието „дж“. Това показва, че при изготвяне на преписите на картата на ал-Идриси „изпускането на букви“ в названията е било нещо обичайно (тази констатация се потвърждава при по-подробен преглед на монографията на Кендерова & Бешевлиев (1999).

Преписвачите, изготвяли в миналото преписи на Картата (и съчинението) на ал-Идриси, са били в доста по-неблагоприятна

ситуация, тъй като – образно казано – не са могли да видят такъв брой варианти и да прочетат съответната научна литература; както ортографията, така и правилата за четене в отдалечените краища на арабо-езичните народи са били различни, и така естествено са се появили варианти с доста съществени разлики.

Кендерова & Бешевлиев (1999) отбелязват и още една особеност на арабското писмо: то е консонантно и буквени означения имат само трите дълги гласни: *a*, *u* и *i*. Това веднага дава естествено обяснение на причината за евентуално „изпускане” на „o”, ако първоначалното название е било „ар добруджан”.

При такова „изпускане” последващата стъпка на съчетаване на „д” с предхождащото „ар” вече е не просто естествена, но и „почти задължителна”, предвид съществуването на дума „ард” със значение „земя”, „област”.

Горният анализ прави приемлива *хипотезата*, че „ард бруджан” е получено при преписване в резултат на неправилен прочит на „ар добруджан” и означава Добруджа.

Град Бурджан

Сега ще включим в нашия анализ още детайли и съображения, чиято цел е да оформят допълнителни доводи за нашата хипотеза, а и някои уточнения.

От Фиг. 1 и Фиг. 2 се вижда, че названието „ард бруджан” вероятно се отнася за нанесения точно под него знак, означаващ град, т.е. „ард бруджан” е име на град (може би червеният цвят на мастилото, с което и изписано самото название, означава, че то е име и на град, и на област). Кендерова & Бешевлиев (1999), с. 110 пишат: „Названието *бурджан* ... се среща на предполагаемата карта на ал-Мамун (два пъти:

като наименование на област и като наименование на град ...), ... и на ал-Бируни (също така два пъти...)...” .

Следователно е имало (и) град с име „Бурджан” / „Бруджан”.

В такава име обаче думата „*ард*” в началото е неуместна, защото означава област, или страна. Следователно името на града не е било „ард бруджан”, т.е. „възстановката” на Милер като че ли не е съвсем коректна – тя подхожда за названието на областта, но не и за названието на града.

Така се очертава следната ситуация: в далечното минало в североизточната част на Балканския полуостров е имало област и неин главен град с едно и също име: Бруджан и Бруджан, а сега в същия регион имаме област и неин главен град с почти едно и също име: Добруджа/Добрич. Вероятността това да е случайно – предвид изяснената по-горе формална връзка на „ард бруджан” и „ар добруджан” – е много малка, затова вероятността за тясна етимологична връзка на „ард бруджан” и „ар добруджан” е много голяма.

„Бруджан” и „българин”

В старата арабска географска литература названието „бурджан” се среща и като означаващо общност на група хора; в наши дни специалистите го считат за етноним. „Бурджаните” са „действащи лица” в старите съчинения, където те са в различни отношения с други хора, например руснаци, арменци, българи ... Приема се, че смисълът му е „дунавски българи”, които са различни от „волжките българи” и се обсъждат проблемите, породени от други също така използвани названия, като „черни българи” и „вътрешни българи”.

Интерпретацията на „бурджани” като „добруджанци” дава възможност за по-реално осмисляне на описаните в старите съчинения събития и народи. Тя напомня, че населените предимно с българи територии почти никога (може би даже категорично никога) не са били

обхванати в една българска държава; че на тях е имало различни по-едри или по-дребни феодални образувания – независими държави и зависими княжества – за които са използвани различни названия.

Например в неотдавна излязлата монография Живков (2010) при анализ на сведение на ал-Масуди за „бурджаните” и за „бургар” отбелязва, че в него „бургар” (според Живков (2010) това са дунавските българи, т.е. българите на Балканския полуостров) „са разграничени от Бурджан”. Той отбелязва и мнението на В. Петрухин, че „става дума за черните българи” и добавя преобладаващото в науката мнение: „Повечето учени приемат, че ал-Масуди има предвид дунавските българи, но с не-по-малка сигурност известието може да се отнася за черните (по-точно вътрешните) българи” (Живков (2010), с. 172-173).

Фиг. 3. Фрагмент от историческата карта *Imperii orientalis et circumjacentium regionum sub Constantino Porphyrogenito et ejus praedecessoribus descriptio* на Delisle (1700-1750), илюстрираща съчинението на Константин Порфирогенет. Долу вляво започва надписът *Bulgaria*, а по-нагоре вдясно – между Дунав и Черно море – се четат *Nigra Bulgaria*, т.е. Черна България.

На Фиг.3 е представен фрагмент от историческа карта, издавана многократно през първата половина на XVIII в.; тя илюстрира

съчиненията на Константин Порфиригенет (така е например в известното издание на Vanduri (1729)), а неин автор е известният картограф Гийом дьо Лил (1675-1726). На този фрагмент се вижда, че „Черна България” е била в северната част на Добруджа, там, където е известната румънска атомна електроцентрала „Черна вода”; връзката на тези названия с местни топоними е очевидна. Така получаваме естествена трактовка: „черните българи” са от Добруджа, и следователно са добруджанци – „бруджани”. Дали обаче това са и „вътрешните българи”? За изясняването на този въпрос са необходими допълнителни изследвания.

Уточнение на хипотезата

Обявената по-горе предварителна *хипотеза*, че „ард бруджан” е получено при преписване в резултат на неправилен прочит на „ар добруджан” и означава Добруджа, може да бъде уточнена така: „ард бруджан” и „ард бурджан” са получени при преписване в резултат на неправилен прочит на „ард добруджан” и означават Добруджа, а бурджани и бруджани означават добруджанци.

БЕЛЕЖКИ

1. Подробности за създаването на картата и автора ѝ могат да бъдат прочетени в статията в Уикипедия Muhammad al-Idrisi. *From Wikipedia, the free encyclopedia* http://en.wikipedia.org/wiki/Muhammad_al-Idrisi .

2. [http://memory.loc.gov/cgi-bin/query/h?ammem/gmd:@field\(NUMBER+@band\(g3200+ct001903\)\)](http://memory.loc.gov/cgi-bin/query/h?ammem/gmd:@field(NUMBER+@band(g3200+ct001903))) .

ЛИТЕРАТУРА

Багров, Л. (2004). *История картографии*. Москва: Центрполиграф.
Живков, Б. (2010). *Хазария през IX и X век*. София: Гутенберг.

- Кендерова, С. & Бешевлиев, Б. (1999). *Балканският полуостров изобразен в картите на ал-Идриси*. София: Народна библиотека „Кирил и Методий”.
- Banduri. (1729). *Imperium Orientale sive Antiquitates Constantinopolitanae in quator partes distributae: Quae ex variis scriptorum Graecorum operibus*. Opera & Studia Domni Anselmi Banduri Ragusani, Presbiteri ac Monachi Benedictini e Congregatione Melitensi. Venetiis, Ex Typographia Bartholomaei Javarina, MDCCXXIX.
- Miller, K. (1928) *Weltkarte des Idrisi vom Jahr 1154 n. Ch., Charta Rogeriana*. Wiederhergestellt und herausgegeben von Konrad Miller. Stuttgart : Konrad Miller.

✉ Prof. Dr. Jordan Tabov,
Institute of Mathematics and Informatics,
Bulgarian Academy of Sciences
Acad. G. Bonchev Str., bl. 8
1113 Sofia, BULGARIA
E-Mail: tabov@math.bas.bg

